

TERCÜMAN GAZETESİNDE ABDULLAH TUKAY*

Yılmaz Özkaya*

Özet

Tercüman gazetesi 19. yy.'ın sonlarında matbuat meydanına çıkarak Rusya Müslümanlarının-Türklerinin modernleşmesinde, çağdaş eğitim sisteminin temellerinin atılmasında, halkın bilinçlenmesinde, gerek Rusya içerisinde gerek Osmanlı topraklarındaki Müslüman-Türk kitlenin birbirlerinden haberdar olmasında önemli bir rol oynamış ve otuz beş yıllık yayın hayatı boyunca çizgisinden ayrılmamıştır. Bu gazete İsmail Gaspıralı'nın modern bir Türk ulusu yaratma projesinin en önemli iletişim aracı olmuştur. Tercüman ortak dil ve kültür birliği idealleri içerisinde Rusya'daki Müslüman aydınların her türlü ilerici faaliyetlerine sütunlarında yer verirken, Tatarların "Tugan Til" şairi Abdullah Tukay da bu gazetede ihmal edilmemiş aksine yüceltilmiş ve övülmüştür. Bir yandan onun şairliği övülürken diğer yandan ortak edebî dilde yazmamış olması, şair rencide edilmeden eleştirilmiştir. Bu çerçevede hem Tercüman'ın Tukay'a bakışını hem de Tukay'ın Tercüman'a ve Gaspıralı'ya bakışını makalemizde açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Rusya Müslümanları, Abdullah Tukay, Tercüman, İsmail Gaspıralı, ortak edebî dil

ABDULLAH TUKAY IN TERCUMAN JOURNAL

Abstract

Tercuman Journal existed in the late 19th century and played an important role in the modernization of Russian Muslims-Turks; in the establishment of contemporary education system; and it contributed to make the Muslim-Turk mass aware of each other who live both under the Ottoman and Russian Empires and it never left its exact aim during 34 years of its press. On one hand this journal became the most prominent communication system of İsmail Gaspıralı, whose main aim is to create a Turkish nation; and on the other hand it became the structure of struggling to unite all Turkish societies under the same roof. While "Tercuman" gave space to the Muslim intellectuals in

* I. Uluslararası Türklük Bilimi Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur, 25-27 Nisan 2007
Erzurum

* Ege Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı, İzmir, yilmaz.ozkaya@ege.edu.tr

Russia with the purpose of common language and culture ideals. While it praised Abdullah Tukay; who is the poet of Tatars; “Tugan Til”; the other poets who did not use common language for their poetry were criticized without offending them too much. By means of this essay; we will try to mention the perspevtice of Tercuman, Tukay and Gaspirali to each other.

Key Words: Russian Muslims, Abdullah Tukay, Tercuman, Ismail Gaspirali, common literary language

Tercüman gazetesi ve Tukay arasındaki ilişkiyi ele almadan önce İdil-Ural Tatarlarının Ruslarla teması ve sonrasında gelişen olaylara kısaca değinmek gerekir. 1552 yılında Kazan’ın işgali ile Rusların Türk bölgelerine doğru yayılma siyaseti, başta Tatarlar olmak üzere diğer bazı Türk topluluklarının da zamanla esaret altına düşmelerine sebep olmuştur. Rusların egemenliği altına giren Tatarlar, II. Katerina zamanına kadar çeşitli baskılar altında yaşamışlar, özellikle zorla Hıristiyanlaştırılmışlar ve asimile edilmişlerdir. II. Katerina dönemine gelindiğinde Ruslar sınırlarını genişletmekle kalmamış, işgal ettikleri bölgeleri de ticarî bir pazar olarak görmeye başlamışlardır. Özellikle Avrupa’daki sanayileşme hareketleri Rusya’yı da etkilemeye başlayınca, yerli ve yabancı pazara duyulan ihtiyaç hızla artmıştır.

Rusların Orta Asya’da yayıldıkları alanın çok geniş olması ve işgal edilen bölgelerdeki topluluklarla kolay iletişim kurma mecburiyeti, Ruslar açısından Tatarlara duyulan ihtiyacı artırmıştır. Önceleri sadece tercüman olarak kullanılan Tatarlar, zamanla Rus mallarını yerli pazarlara hatta Çin’e kadar ulaştıran bir aracı sınıf haline gelmiştir. Ayrıca bir süre sonra Tatarlarla Kazakların, Rus ordusuna kabul edilmeleri, onların Ruslarla ilişkilerinin derinleşmesinde önemli rol oynamıştır.

Rus mallarının çok daha geniş pazarlara ihtiyaç duyması sebebiyle II. Katerina, Tatarlara ticarî imtiyazlar vermiş ve böylece zamanla Rusya ile doğu arasındaki geniş sahada ticaret yapan Tatarlar arasında küçümsenemeyecek bir yere sahip, güçlü bir Tatar burjuvazisi oluşmuştur.

Diğer yandan 1552 istilasının ardından Rusların İdil-Ural bölgesinde Müslümanların dinî müesseselerini (cami, medrese, tekke, zaviye vs.) tahrip etmesi, din adamlarını ortadan kaldırması ve halkı zorla Hıristiyanlaştırma çabası sebebiyle kitabî İslamî bilgilerden mahrum kalan işgal altındaki ahali, bu eksikliklerini gidermek için Kırım, Kafkasya ve özellikle Türkistan medreselerine öğrenciler göndermeğe başlamıştır.

Tatarların yeniden İslamî bilgilere ulaşmasında en fazla Türkistan (özellikle de Buhara) medreseleri ve daha az ölçüde Türkiye medrese ve dinî

neşriyatının da etkisi olmuştur. XIX. yy. sonlarında Türkiye etkisi bir hayli artmıştır. Elbette ki bu etki, önceleri sadece en zarurî dinî bilgiler ile sınırlı idi. Zamanla Kursevî ve Şıhabüddin Mercanî örneklerinde görüldüğü gibi, Türkistan'da okudukları çeşitli konulardaki (İslam ve Türk tarihi, coğrafya, felsefe, tefsir, hadis, çeşitli aklî ilimler, matematik, tıp vs.) eski yazma eserlerle ufukları genişleyen bazı din adamları, Buhara'nın skolâstik düşüncesinin etkisinden kurtulmuş, dinde yenileşmenin kapısını açmışlardır. Böylece kendi memleketlerine dönen ve Tatar burjuvazisinin de büyük maddî yardımlarıyla yeni medreseler açan bu aydın din adamları grubu, Tatarlar arasında yeni bir kültürel hareketi de başlatmış oldular.

Ekseriyetini Tatarların ve Kazakların oluşturduğu bir kısım aydınlar da, Hac ziyareti ve özellikle İstanbul'da basılan dinî, edebî eserler ile temasları neticesinde Türkiye'nin etkisini Kırım, Dağıstan, İdil-Ural bölgesi ve Kıpçak bozkırına yaymaya başladılar.

Sözünü ettiğimiz bütün bu gelişmeler sebebiyle, Rus istilasından sonra kendi içlerine hapsedilen ve dış dünyadan soyutlanan Tatarların, Türk-İslâm dünyasıyla bağları yeniden kuruldu ve güçlendi. Dolayısıyla Tatarlıklarını inkâr etmemekle beraber eskisinden daha güçlü bir şekilde "Müslüman" kimliklerine sıkı bir şekilde sarıldılar.

Diğer yandan Avrupa'da gelişen fikir hareketleri, demokrasi anlayışı, yavaş yavaş Rusya'da da etkisini göstermiş, bu kaynaktan beslenen "milliyetçilik" anlayışı, XIX. yüzyıl sonlarında Tatarlar arasında da kendisini hissettirmeye başlamıştır.

İdil-Ural Tatarları arasında bu süreç daha başlama aşamasında iken Kırım'ın Bahçesaray şehrinde İsmail Gaspıralı tarafından 1883 yılında çıkarılmaya başlanan *Tercüman* gazetesi (1883-1918) Rusya Müslümanlarının fikrî ve edebî hayatında yeni gelişmelerin ortaya çıkmasında etkili oldu.

1875'de *Ekinçi* gazetesiyle başlayan Azerbaycan matbuatı, *Ziya*, *Ziya-yı Kafkasiye*, *Keşkül*'le devam etse de bu yayın organlarının ömrü çok kısa olmuş ve Tatarlar arasında pek fazla tanınmamıştır. 1903'te Tiflis'te Mehemeddağa Şahtahlı tarafından çıkartılan *Şark-i Rus* gazetesinde ise Kırımlı ve İdil-Uralı birçok şahsın yazıları yer almış bulunmaktadır. Yine de bu gazete 1905'te kapatıldığı için Tatarlar arasında etkisi sınırlı olmuştur (Türkyılmaz, 2005).

Sözü edilen sebeplerle 1883-1914 yılları arasında İsmail Gaspıralı'nın çıkarttığı *Tercüman* gazetesi, sadece Kırım Tatarlarının değil bütün Rusya Müslümanlarının-Türklerinin millî yayın organı olarak kabul edilmektedir. Çünkü çıktığı günden itibaren bütün Rusya Türklerinin-Müslümanlarının problemleriyle ilgilenmiş ve onlar tarafından da benimsenerek, sevilip 30 yıldan fazla okunmuş ve yine onlar tarafından da yaşatılmıştır. Buna rağmen Sovyetler

Birliği döneminde, bilinen sebeplerle *Tercüman* gazetesi ve İsmail Gaspıralı'nın bir hayli yaygın ve etkili tesirleri ve düşünceleri yok sayılmıştır. Böylece Sovyetlerdeki Türk boylarının edebiyat tarihlerinde, modernleşme hareketlerinde, genel olarak İsmail Gaspıralı'ya yer verilmemiştir. Yer verilse de kendisinden ancak olumsuz bir şekilde söz edilmiştir (Akpınar, 2003: 10).

Türkiye'de de, diğer Türk topluluklarında da İsmail Gaspıralı'nın asıl amacı gözden kaçmaktadır. Herkes kalıplaşmış ifadelerle, onun "ortak edebî dil" oluşturmak idealinden söz eder. Halbuki onun asıl ideali ortak bir *Türk kimliği* ve ortak bir *Türk kültürü* oluşturmaktır. Bu ideale ulaşabilmek için ortak dil, ortak edebiyat ve ortak bir eğitim, ancak bir vasıta idi.¹

Konumuzla alakası sebebiyle burada kısaca belirtelim ki iddia edilenlerin aksine Sovyet ihtilalinin öncesinde, İsmail Gaspıralı'nın ortak dil ideali, Rusya'da birçok Türk aydını tarafından benimsenmiş bulunuyordu.

İsmail Gaspıralı, *Tercüman* aracılığıyla Rusya Türklerinin-Müslümanlarının modern hayata geçişlerini sağlamak istiyordu. Özellikle gazetenin eğitim meselelerine büyük önem vermesi bunun açık bir göstergesidir. *Tercüman*'da Rusya Türklerinin yanı sıra Osmanlı Türkiyesinde olan bitenlere de Rus sansürünün izni çerçevesinde bir hayli yer verilmiş ve Osmanlı topraklarında gelişen fikrî, edebî ve kültürel faaliyetlerden Rusya Türkleri haberdar edilmiştir.

Gazete, dünyada Türklüğün çeşitli kolları arasındaki ilişkiyi sağlayarak bir köprü vazifesi görmüştür. *Tercüman*, 1905 yılına kadar Rus sansürünün çok sıkı olduğu dönemlerde bile çeşitli şekillerde bu vazifesini yerine getirmiştir. Rus meşrutiyetinden sonra İsmail Bey, sansürün de zayıflamasıyla birlikte fikirlerini daha açık bir dille ifade etmeye başlamıştır.

1905 yılından sonraki serbestlik ortamı içerisinde bütün Rusya'da olduğu gibi Kazan'da da yeni gazeteler ortaya çıkmış ve bu gazeteler başlangıçta mahallî bir dil ile yazmaya başlamışlardır. *Tercüman*, bu gazetelerin mahallî dil ile yazmalarını tenkit etmiştir; fakat, bir süre sonra bu gazetelerin gitgide mahallî dilden uzaklaşmaya ve "edebî dile" yaklaşmaya başladıkları görülmüştür (Gaspıralı, 1913/194: 2).

İsmail Gaspıralı'nın dille alakalı yazılarında bu konuda birçok örnek gösterilmiştir. Türkistanlı ceditlerin önderlerinden biri olan Mahmud Hoca Behbudî de (Behbudî, 1999: 185) 1915'te *Ayna*'daki bir yazısında bu ortak dile doğru devam eden gelişmeye işaret etmiş bulunmaktadır. Ortak dilin Azerbaycan'da büyük bir kabul gördüğü ise bilinen gerçeklerdendir

¹ İsmail Gaspıralı'nın Yavuz Akpınar tarafından yayımlanan seçilmiş eserleri (özellikle *İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri: 3 Dil-Edebiyat- Seyahat Yazıları*, Neşre Haz.: Yavuz Akpınar, İstanbul 2008, ÖtükenYay) bu hususu iyice aydınlatmıştır.

Tercüman Gazetesinde Abdullah Tukay

(Hüseyinzade Ali, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Cavid, Mehemmed Hadi, Ahmet Cevat, Abdulla Şaik vs.). *Hayat, Füyuzat, Yeni Füyuzat, Şelale, Açıksöz, Dirilik* vs. Türkiye Türkçesi'nin Azerbaycan'da yaygınlık kazanmasında önemli rol oynamıştır. İlk gazetelerden *İrşad, Terakki, Tekamül*'ün dili de ortak dile (edebî dile) çok yakındır. Hatta *Şark-i Rus*'un ve *Molla Nasreddin*'in dilinde bile sade Türkçe'nin, Türkiye Türkçesi'nin çok belirgin etkileri görülmektedir.

*

* *

Tercüman'dan, onun ortak Türk kimliği ve dilinden böylece söz ettikten sonra Abdullah Tukay'a geçebiliriz.

Abdullah Tukay (1886-1913), Tatarların millî şairi olarak kabul edilir. Tatarca yazmış olması ve Tatar millî kimliğine sıkıca bağlanması, onun Tatarlar içerisinde büyük bir ün kazanmasında etkili olmuştur. Evvelâ *Tercüman* gazetesinin Tukay'a karşı tutumundan önce Tukay'ın *Tercüman*'a ve İsmail Gaspıralı'ya karşı takındığı tavrı değerlendirmek gerekir.

Abdullah Tukay, 1906 yılında yazdığı yazılarda *Tercüman*'ı çok sert bir dille eleştirmiştir. Gazetenin mollaların, din adamlarının destekleyicisi olduğunu iddia ederek onun Tatarlarla alakasının olmadığını söyler. “Tercemmanın Tatarlara Galakası” (Tukay, 1985a: 235) adlı yazısında *Tercüman*'ın hürriyet ışığını görmezden geldiğini belirtir:

“Miném uyımça “Terceman'ın béz Tatarlarga galakasé (beylenüvé) böténley yuktur. Çönki evvelen anıñ télé –béznéñ télémézge böténley kiré bér Kırım télédér. İkençé, ul hezergé hürriyet diñgézé taşıgan vakıtta da haman çernosoténny meslek totıp, hemme bürokratlarınñ, hetta işannar ve mullalarınñ heyér hahıdır.”²

Oysa *Tercüman* gazetesi Rusya Türklerinin modernleşmesinde önemli adımlardan birini atmış, Rusya Türkleri arasında usul-i cedit okulların yayılması için büyük çaba sarf etmiştir. Eğitim meselesi üzerinde her fırsatta duran İsmail Gaspıralı mahallî dile elbette karşı olmamıştır. O, okula başlayan bir çocuğun ilk üç sene kendi mahallî dilinde eğitim aldıktan sonra ortak edebî dilde eğitim almasını öngörmüştür. Bunun yanı sıra Rusya Türklerinin modernleşme çabasıyla birlikte kültürel faaliyetlerini de ele alan *Tercüman*, Müslümanların Rus yasaları karşısında hak ve hürriyetini koruyabilmesi için de yol göstermiştir. Buna delil olarak daha *Tercüman* ortaya çıkmadan önce 1881'de yayımladığı Rusya Müslümanları adlı eseri gösterebiliriz.

² “Benim düşünceme göre “Tercüman'ın biz Tatarlarla tam bir ilişkisi yoktur. Çünkü öncelikle onun dili bizim dilimize göre tamamen geri bir Kırım dilidir. Diğer yandan, o şu anki hürriyet denizinin taşıdığı zamanlarda da daima monarşistliği (gericiliği) meslek edinip bütün bürokratların, hatta din adamları ve mollaların destekleyicisi olmuştur.”

Yılmaz Özkaya

Tukay bir başka yazısında *Tercüman*'ı yine şiddetle eleştirir. "Tercemmanın Kazibé" adlı yazısında (Tukay, 1985a: 149);

"Ye, séz ne yaptığız, bakalém: dönyada bötén megrifet iké nöşhe "ha-ha-ha" curnalında tuplanıp bétédémé iméş? Yuksa Söleyman aka ile İvan akanıñ³ mökalesesé tutkaldı da, anlara başka dönyada megrifetlé zatlar kalmadı değveséndemé bulunıyur sız?

Beyle devam ider iseñéz, naménéz "karagruh distesé (yeki bürokratiya hadimeleré) arasında yazılarak tarihlarga kalaçagını yakın béléñéz. Eger döşénér iseñéz, süzén tatarçası budır. İlerüvde cavabınıza küre idare-i kalam ideçekémézi veğdeleşmelilék iktifa ideréz. Kosuratımızıy gafuv boyurasız, efendém."⁴

Tukay'ın bu kadar sert tavır almasında *Fikir* gazetesinde yazmış olmasının da etkisi vardır. Rakip gazetelerde yer almak ve ticarî rekabet hissi Tukay'ın yazılarını daha da keskinleştirmiştir (Öner, 1997: 163). 1905 Rus meşrutiyetinden sonra sansürün zayıflaması yeni gazetelerin ortaya çıkmasına da olanak sağlamıştır. Gazeteler arasındaki fikir çatışması da aslında bu serbestlikten kaynaklanmaktadır.

Tukay, *Slovardan Fal Açuv* adlı yazısında İsmail Gaspıralı'dan alaylı bir şekilde bahseder (Tukay, 1985b: 82):

"...Sonra İsmegıyl Gasprinskiy hakkında açtım: "hezérde Kıırım Tatarları karşında mekbul ozın ve biyék "papağa" digen süzge küzém töşté. Bunısına béráz ışana töştém. "Bulsa bulır şul, zur kéşé bit, andağı Tatarlarıñ başlarına ménép utırgandır."⁵

Tukay, *Yene Tercümanga* adlı yazısında da *Tercüman*'ın zenginlerin peşinden koştuğunu, onların isteklerini gözettiğini, molla ve din adamlarının günahlarını sakladığını yazar (Tukay, 1985a: 237):

"Terceman iyese, nerse yazsa da, ni çıgarsa da, her zaman möşterilerneñ keyéfén karap, baylarıñ tarélkasın yalap, şul baylarıñ

³ Biri Müslüman biri Hristiyan iki genç çocuğun hayatlarının olumlu ve olumsuz yönlerini ele alan ve okuyucunun buradan sonuç çıkarmasını amaçlayan küçük bir hikâyedir. "İvan ve Süleyman" *Tercüman*'ın eki olan İlave-i *Tercüman*'da (1897 / 16, 35) yayımlanmıştır.

⁴ "Ya siz ne yaptınız, bakalım: dünyadaki bütün ilim iki kısım "Ha-ha-ha" gazetesinde toplanıp bitti mi acaba? Yoksa Süleyman ağa ile İvan ağanın sohbeti bitti de, dünyada onlardan başka aydın zat kalmadı tartışmasında mı bulunuyorsunuz.

Böyle devam ederseniz, namınızın "Monarşist destesi" (ya da bürokrasi hizmetçileri) arasında yazılarak tarihlerde kalacağını iyi biliniz. Eğer anlarsanız, sözün Tatarçası budur. Olası cevabınıza göre, idarenin sözünü söyleyeceğimizin sözünü vermekle yetiniyoruz. Kusurağımızı affediniz, efendim."

⁵ "Sonra İsmail Gaspıralı hakkında açtım: "Şimdi Kıırım Tatarları indinde makbul uzun ve yüksek "papak" (bir tür şapka) denilen söze gözüm ilişti. Buna biraz inandım. Olsa olur, bu büyük bir kişidir ve oradaki Tatarların başlarına oturmuştur.

Tercüman Gazetesinde Abdullah Tukay

samovar kuyuvçı malayları bulgan mulla ve aḥunnarnıñ gayébén yeşérép azaplandı. Tağı döréstregé: kara sıyırğa akbur sörtép ak kürsetmekçé yaki kara karganı sabın bérle yuvıp agartmakçı buldı.”⁶

Tukay’ın bu yazılarına karşılık *Tercüman* gazetesinin aynı tarihlerde çıkan sayılarını taramamıza rağmen bir cevap yazısına rastlamadık. *Tercüman* her şeye rağmen Tukay’ı Türk dünyasının büyük bir şairi olarak göstermiş, ölümünden sonra onun için *Türk Yurdu*’nda yazılan yazıları ve şiirleri de okuyucusuna haber vermiştir. *Tercüman* böylece Türkiye ile Türk dünyası arasındaki köprü kurma işlevini de soğukkanlılıkla yerine getirmiştir. Hatta şairin ölümünden sonra *Tercüman*, onunla ilgili bir mecmua çıkarılması için de dolaylı olarak uğraş vermiştir. Bu mecmuada Tukay’ın özgeçmişinin, eserlerinin, mektuplarının, gazetelerde onun hakkında yazılmış tenkitlerin, şaire ait resimlerin vs. yer alması gerektiği bildirilmiş ve *Tercüman* şairle ilgili yazı göndermek isteyenlerin de belli bir adrese göndermelerini okuyucularından rica etmiştir (*Tercüman*, 1913/93: 3).

Tukay’ın hayatını iki döneme ayırmak mümkündür. Birincisi Cayık’ta yaşadığı dönem, ikincisi ise hayatının geri kalan kısmını geçirdiği Kazan’da bulunduğu dönem. Tukay, Cayık’ta kaldığı sırada Molla Mutiullah medresesine gitmiştir. “İsimde Kalganlar” adlı hatıratında bu medreseye *Tercüman*, *Şark-ı Rus*, *Trablus* gibi gazetelerin geldiğini ve bunları takip ettiğini söyler (Tukay, 1985c: 28; Arat, 1964: 78). Fuat Köprülü’ye göre (1913: 504) “Muhammediye ve Envarü’l-Aşikîn gibi eserlerin tesiriyle Osmanlıca şiirler yazan Tukay, yavaş yavaş halk diline yaklaşmış, lisanından Arapça ve Farsça kökenli kelimeleri atmıştır. Bu suretle daha büyük bir kitleye hitap etmeye muvaffak olmuştur”. Fatma Özkan’a göre ise (1994: 54) “Tatarca’nın yazı dili olmasında büyük rolü olmasına rağmen Abdullah Tukay, müşterek Orta Asya Türkçesi diyebileceğimiz Türkçeyi tercih edenleri, İsmail Gaspıralı’nın yolundan gidenleri, Tatarlara ihanet etmekle suçlamıştır”. Fakat bütün bunlara rağmen Tukay’ın eserlerine baktığımız zaman Oğuz şivesinin birçok hususiyetiyle birlikte yabancı kökenli kelimelerin çokluğunu da görmüş oluruz. Nitekim Tukay’ın eserlerinin Kazan’da toplandığı beş ciltte de Tukay’ın yazılarının sonunda Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin Tatarca karşılıkları verilmiştir.

“Tukay, Kazan’da artık Cayık’ta kaldığı dönemde olduğu gibi ağır, eski “Türkî” lisanla yazmayıp, Nasirî tarafından “Tatar tili” denilen Kazan edebî dili ile yazmış ve bu edebî dilin gelişmesi uğrunda kendisi de emek harcamıştır” (Taymas, 1963: 44). Abdullah Battal Taymas’ın “ağır, eski Türkî” dediği lisan

⁶ “Tercüman sahibi ne yazmış olsa da ne çıkarsa da her zaman müşterilerinin keyfini gözetip zenginlerin çanağını yalayıp, o zenginlerin çaycı uşakları olan molla ve ahundlarının ayıbını gizleyip suç işledi. Daha da doğrusu bu kara sığıra ak tebeşir sürerek beyaz göstermek ya da kara kargayı sabun ile yıkayıp ağarmaktı.

kısmen Gaspıralı'nın *Tercüman*'da kullandığı ve Türk dünyası tarafından anlaşılan bir dildir. Neticede Gaspıralı'nın dili ne Servet-i Fünun dili ne de basit bir halk dilidir, kendi deyimiyle sade Türk dilidir.

Taymas (1963: 44), Tukay'ın nam ve şöhretinin gittikçe yükseldiğini, yalnız Kazan Türkleri arasında değil Kafkasya, Türkistan, Kırım hatta Türkiye Türkleri arasında da tanınmış olduğunu ifade etmektedir. Fakat *Tercüman* gazetesinin 1913 yılının 82. sayısında "Milletoğlu" başlıklı yazıda aynen şu ifadeler yer alır:

"Şair Tukayef... Bu ismi Kırım ve Kafkas ve Türkistan bilmez, çünkü geçe kaldığımız, [geriliğimiz] lisansızlığımız, edebiyatta müptediliğimiz buna manidir. Eğer daha ertece davranıp, himmet edip lisan-ı umumiye malik olmuş ola idik "biçare Tukay" bağı yanık, gözü yaşlı sözleri ateşli Tukay her tarafta malum olurdu, çünkü şair Tukayef hakikat millet şairi tam manasıyla Türkoğlu idi."

Abdullah Tukay, hayatının son dönemlerinde Tatarcılık cereyanı içerisinde yer almış olsa da *Tercüman*'ın bu sözleri Tukay'a bakışı açısından oldukça önemlidir. *Tercüman*, Tukay'ı Tukay'a rağmen Türk saymış ve onu kadim Türk milletinin büyük bir şairi olarak *Tercüman*'ın sayfalarında yüceltmıştır.

Tukay'ın ölümünden önce *Tercüman*'da onunla ilgili kayda değer yazılar pek yoktur. Yazılar genel itibarıyla Tukay veya eserleriyle ilgili kısa haber metinleridir. Fakat kısa ve haber mahiyetinde olmasına rağmen bunlardan bir tanesi, gazetenin Tukay'la ilgili kanaatini ifade etmesi açısından önemlidir. *Tercüman* 1909 yılının 47. Sayısında *Yeni Kitaplar* başlıklı yazıda Tukay'ın "Yeni Kıraat" adlı risalesinin basılmış olduğunu haber verir. *Tercüman*, bu risalenin "kaba Kazan şivesi"nde yazılmış olduğunu ve sadece ilköğretimde okuyan çocuklar için yararlı olabileceğini belirtir.

"...Ekser mevaddı Rusça kıraat kitaplardan tercüme edilmiştir. Şöyle ki yahşırak Tatarca bilmeyen uçitellere ana dili tahsiline medar ve baskıç ve bir de Rusça okulan kıraat mecmualarını anlamaya vasıta olabilir. Risaleye millî ruhta yazılmış bazı hikâyeler ve bahisler koşulmuş olsa daha güzel olurdu. Kaba Kazan şivesinde yazılmış olduğundan tahsil-i iptidai için yarasa gerektir. Risalede munderiç bir hayli şiir vardır. Bunlar⁷ evzan-ı Türkiye kelişmiyor. Kazan şivesinde ölçüleri tamam olsa gerektir. Mesela:

Urmagan Arışın
Yata kırdı yitiyim

⁷ Metinde "bunların" şeklindedir, tarafımızdan düzeltilmiştir.

Tercüman Gazetesinde Abdullah Tukay

Hatırın kalmasın
Bir iki söz eytiyim
Urmagan arışın
Bir yıllık tabışın
Anı cil koyedür
Çipçikler ciyedür.
Bunlar Türkî dile köçürülürse böyle çıkar:
Urmamış Arışın
Yata kırda yattım
Hatırın kalmasın
Bir iki söz ayıtayım
Şiir ve nazım olmuyor.”

Modern bir Türk ulusu oluşturmak düşüncesi ve bunun neticesinde ortak bir edebî yazı dili (sade Türk dili) için çaba sarf eden Gaspıralı, Tukay’ın bütün Türk âlemi tarafından tanınabilmesi için ortak dilde yazması gerektiğini de üzerine basarak vurgulamaktadır. Gaspıralı bu düşüncesini 1911’de (Gaspıralı, 1911/3: 2) “İki Mühim Eser” adlı yazıda tekrar belirtir.

“..... *Mektepte Millî Edebiyat Dersleri* Kazan şivesinde yazılmış hikâyelerden ve şiirlerden sayılma edilmiş bir mecmuadır. Abdullah Tukayef cem ve tertip ettiği bu kitap, Kazan’ın maarif kütüphanesi tarafından nefis surette güzel kağıtta neşredilmiştir. Teessüf ederiz ki mecmua Kazan şivesinde olduğundan Kırım ve Kafkaz sıbyanı bundan istifade edemeyecektir; lâkin, içeri vilâyetlerdeki mekteplerce istifade edilecek eserlerdendir....”

Gaspıralı’nın dil birliği kurma ve bunu yayma düşüncesinin en önemli araçları başta sahibi olduğu *Tercüman* gazetesi ve usul-i cedit okullarıdır. Bu okullarda okuyan çocuklar ortak dilde yazılan ders kitaplarını okudukça Gaspıralı’nın fikirleri de sağlam bir zemine oturacaktı. Bu ders kitaplarının en güzel örneklerinden birini birçok baskı yapmış olan Hoca-i Sıbyan teşkil eder. Buna rağmen diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Tatarlarda da Tukay gibi mahallîleşmeyi savunan şair ve yazarlar olmuştur; fakat Tatarların bu faaliyetleri 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında Rusya içerisinde bağımlı, kendi başına hareket edemeyen ve küçük bir kitle halinde kalmalarına da belli ölçüde sebep olmuştur. Tatarlar “Tatarlaştıkça” diğer Türk ve Müslüman topluluklardan uzaklaşmıştır. Çarlık döneminde bütün Rusya çapında etkili olan fikir ve edebiyat hayatlarını da ister istemez “Tataristan” Muhtar Cumhuriyeti

sınırlarına hapsedmişlerdir. Rusların kıskırtmasıyla Başkurtlarla da yolları ayrılmıştır.

Tercüman gazetesi Tukay'ın ölümünden sonra da onu yücelten yazılara yer vermiştir. Tukay'ın eleştirilen bir yönü vardır; o da Tatarca yazmış olması ve genel "Türklük" yerine Tatar kimliğine sınıksız bağlanmasıdır. "Avrupa'dan yayılan fikir hareketleri bir yana Rus edebiyatının tesiriyle şimalî Türk aydınlarının hemen hepsinde mevcut olan demokratlık fikri, halka doğru gitmek ve onun lisanını kullanmak şeklinde Tukay'da da kendini göstermiştir" (Köprülü, 1913: 507). Tukay'ın Tatarcılık yapmayı ve Tatarca'yı kullanmayı hayatının gayesi olarak görmesinde, bunu bir hareket haline getirmesinde sosyalist etkilerin yanı sıra 1905 Rus meşrutiyetinin ve sonrasında Rus sansürünün zayıflamasının da etkileri olduğu düşünülebilir. Çünkü Tukay'ın 1905 yılından sonraki faaliyetleri bunu açıkça göstermektedir.

Tercüman, Tukay'ın ölümünün birinci yılı münasebetiyle de ona sayfasında yer ayırmış ve onunla ilgili haberler vermiştir. Bu yazıda Tukay adına edebiyat geceleri tertip edildiği, meclisler kurulduğu hatta bir sabun fabrikasının onun adına resmini de bastırarak sabun ürettiği haber verilir (Gaspıralı, 1914/77: 2)

"Merhum şair Abdullah Tukayef'in vefatına bir sene tamam olmak münasebetiyle Rusya'nın Müslüman merkezi olan birçok yerlerinde dua ve okuy meclisleri olduğu millî matbuatta görüldü. Hacı Tarhan'da, Çistay'ta Tukay ismine, edebiyat gecelerine ruhsat verilmiş. Peterburg Müslümanları dahi bir Tukay meclisi yapmak istemişler ise de ruhsat olunmamış.

Aprel'in 2. günü çıkmış millî matbuat sayfaları merhum şairin hatırasına hasredildi. Bugünlerde Kazan'da *Abdullah Tukayef'in Mecmua-i Asarı* tab olunup çıkmaktadır. Kamil Malumi Efendi tarafından yazılmış *Abdullah Tukayef Hakkında Hatıralarım* namındaki risale tab olundu. Moskova'da bir fabrika Abdullah Tukayef sabunu yapıp çıkarmış, sabunun üzerine merhum şairin resmini derç etmiş. Tukay ölmedi, Tukay yaşıyor."

Sonuç olarak, Abdullah Tukay'ın Cayık'ta yaşadığı dönemi bir tarafa bırakırsak yaşamının 1905 yılından sonraki kısmı şairin aldığı tavır açısından derinlemesine incelenmelidir. Tukay, Kazan'da kaldığı dönemde kendini içkiye vermiş ve bohem bir hayat yaşamıştır. Hem *Tercüman*'a hem de ortak dil ve kültür birliği için çalışan diğer aydınlarla karşı sert bir tavır almasını sadece bu nedene bağlamak doğru sayılmaz. Rus Meşrutiyetinden sonra Sosyalistlerin giderek güçlenmesi, bölgesel milliyetçilik hareketlerinin yaygınlaşması ve buna bağlı olarak mahallî dilin de ön plana çıkması Tukay'ın Gaspıralı ve taraftarlarına karşı aldığı tavrın sebepleri arasında gösterilebilir. Onun kötü yaşam şartları içerisinde hastalığına rağmen alkolden vazgeçmemesi de hem

Tercüman Gazetesinde Abdullah Tukay

kötümser bir bakış açısına sahip olmasını hem de erken vefat etmesini tetikleyen nedenlerdendir. Fakat Tukay'ın Sosyalist fikirlere karşın milliyet bilincine sınıksıkı sarılması ve milletini hep el üstünde tutması, milletinin bayraktarlığını yapması onun genç yaşta vefat etmesine rağmen eden büyük bir şair olarak hatırlanmasını sağlamıştır. Her şeye rağmen kendini Türk değil de Tatar olarak kabul eden Tukay'a ne İstanbul aydınları ne de Gaspıralı kötü bir tutum sergilemiş, aksine onu yüceltmışlerdir.

Bibliyografya

Akpınar, Yavuz (2003); “Önsöz ve İhmal Edilmiş Bir Yazar”, *İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri: 1 Roman ve Hikâyeleri*, Neşre haz: Yavuz Akpınar, İstanbul, Ötüken Yay.

Arat, Reşit Rahmeti (1964); “Abdullah Tukay”, *Türk Kültürü*, Ankara, Sayı:19 s. 76-81

Behbudî, Mahmut Hoca (1999), “Til Masalası”, *Mahmut Hoca Behbudî Tanlangan Eserler*, Manaviyat, Taşkent

Gaspıralı, İsmail (1911); “İki Mühim Eser”, *Tercüman*, 7 Yanvar 1911 / 20 Muharrem 1329, Sayı: 3

Gaspıralı, İsmail (1913); “Yine Lisan Etrafında”, *Tercüman*, 4 Sentyabr 1913 / 16 Şevval 1331, Sayı: 194

Gaspıralı, İsmail (1914); “Milli Maişet – Tukay’ın Yılı”, *Tercüman*, 9 Aprel 1914 / 27 C. Evvel 1332 Sayı:77, S.2

Köprülü, Fuat (1913/1329); “Abdullah Tukayef”, *Türk Yurdu*, c.4 s. 504

Öner, Mustafa (1997); “Tukay ve Tatarlık”; *Tukay i duhovnaya kul'tura XX veka* (Materialı nauçnoy konferantsii, posvyeşçennoy 110-letiyu so dnya rojdeniye Tukaya) Kazan, s. 161-166.

Özkan, Fatma (1994); *Abdullah Tukay’ın Şiirleri (İnceleme, metin, aktarma)*, T.K.A.E. Yay., Ankara

Taymas, Abdullah Battal (1963); “Kaanlı Şair Abdullah Tukayef Üzerine”, *Türk Kültürü*, Sayı:9, s. 40, Ankara

Temir, Ahmet (1965); “Abdullah Tukay”, *Türk Kültürü*, Yıl:3, Sayı:31, s. 469, Ankara

Tercüman Gazetesi Koleksiyonu (1883-1918)

“Şair Tukayef Hakkında”, *Tercüman*, 1913, Sayı: 92 s. 3

Tukay, Abdulla (1985a); *Eserler*, tom 3, Kazan

Tukay, Abdulla (1985b); *Eserler*, tom 4, Kazan

Tukay, Abdulla (1985c); *Eserler*, tom 5, Kazan

Türkyılmaz, Selçuk (2005); Şark-i Rus Gazetesi Üzerine Bir İnceleme, Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)